

Posudek oponenta dizertační práce

Jan Konůpek. Dějiny středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Minulost a perspektiva. Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Doubrava 2021. 573 stran, včetně obrázků v textu.

I. Stručná charakteristika práce

Téma středověké proměny, která postihla všechny sféry tehdejší společnosti a jejíž součástí byl i sídelní postup, náleží mezi jedny z nejvíce bohatých a vzrušujících témat české i evropské historiografie. Méně pozornosti je ale věnováno tomu, jak je toto téma utvářeno a rozvíjeno na pozadí soudobé společnosti, jakým způsobem jsou kladeny otázky, vybírány a interpretovány prameny, vytvářeny historické texty a jak silnou odezvu ve společnosti nachází. Předkládaná dizertace Jana Konůpka je proto mimořádně vítaným příspěvkem, jenž zahrnuje i aplikační perspektivu a zabývá se rolí dějepisu v současném veřejném prostoru a vzdělávání.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Předloženou doktorandskou práci nevnímám jako analytickou studii posouvající přímo sídelně-historické bádání, ale jako studii z oblasti historie a metodologie vědy, se zaměřením na vztah mezi historickým poznáním, vědomím a povědomím. Podstatné je pro ni téma vztahu mezi vědeckou komunitou a veřejností, popř. mezi výsledky vědecké práce a jejich nejširším sdílením. Z toho plynou i kritéria mého hodnocení.

Ocenit je třeba doktorandův extrémně široký záběr, který je o to obdivuhodnější, že dizertace byla dokončena v atmosféře restriktivních opatření a obtížné fyzické přístupnosti řady historických textů. Z vnitřního pohledu jednotlivých dílčích oborů lze diskutovat reprezentativnost použité literatury a pramenů, popř. mít komentáře k některým použitým formulacím. Za podstatný nicméně považuji právě ucelený pohled z interdisciplinární perspektivy a propojení historiografického tématu s jeho společenským a politickým pozadím, neboť takové pojednání dosud chybělo. Pokud o něm někdo uvažoval, pak spíše ve formátu kolektivní monografie. Pohled na publikace z posledních let ukazuje, že k dispozici je mnoho oborově a tématicky profilových studií, ale žádná v tak rozsáhlém interdisciplinárním měřítku jako předložená dizertace. Jan Konůpek je navíc zakotven v současné realitě široce koncipovaného sídelně-historického bádání a jeho aplikace v oblasti památkové péče. Čtenář je díky němu vtažen do historické, ale stále živé problematiky Českých zemí a regionů, které v uplynulém století prošly těmi největšími sociálními a kulturními zvraty. Dizertační práci proto chápu jako důležitý krok ve vědeckém růstu autora a také užitečný text pro všechny, kteří se z různých perspektiv a oborových hloubek zabývají se minulou i současnou populací na Chebsku a Loketsku.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Jan Konůpek vychází z toho, že středověká proměna, změny v rozsahu sídelní oikumeny, strukturální proměny osídlení, utváření historické krajiny a rozšíření německých dialektů jsou v naší části Evropy dlouhodobě spojovány s vytvářením moderních kolektivních identit, a proto jsou velmi citlivé na aktuální politické dění a všechny formy národního antagonismu. Ve své dizertaci se zabývá jak dějinami středověkého osídlení, nebo lépe řečeno sídelně-historickým bádáním, tak společenským kontextem příslušné části bohemikální historiografie. K tomuto tématu nepřistupuje s ambicí o vypracování uceleného pohledu v celozemském, nebo dokonce středoevropském měřítku, ale soustředí se na regionální a vlastivědnou perspektivu z krajiny na horní Ohři. Konkrétním cílem práce je charakterizovat minulé i současné sídelně-historické bádání ve sledovaném regionu v jeho společenském kontextu, zaujmout stanovisko k dosavadním interpretačním schémátům, zvážit výhled dalšího studia, včetně obsahu sdělení a způsobů prezentace s ohledem na potenciální příjemce badatelských výsledků a možnosti, které nabízí moderní digitální technologie. Doktorand zdůrazňuje klíčovou roli sídelně-historického bádání pro německou větev bohemikální historiografie i bývalé sudetoněmecké regiony, a také diskontinuitu a dočasnou ztrátu smyslu místní vlastivědy po vyhnání velké části obyvatelstva.

Dizertační práce je členěna do pěti hlavních částí. **První** se zabývá obecnými východisky, formulací otázek, vymezení referenčních oblastí, metodami výzkumu a pramenné základně. Autor čtenáře uvádí do teorie historické vědy, věnuje se její subjektivitě, společenskému podmínění a významu. Rozebírá předmět svého zájmu a popisuje hlavní použité metody, kterými jsou diskursivní analýza sídelně-historických textů (obrazů, modelů) a prosopografie jejich autorů. Pokud jde o pramennou základnu, pozornost soustředí na dějepisné texty patřící k akademickému diskurzu, včetně absolventských prací a popisů výzkumných projektů. Pro výzkum historického vědomí a povědomí, tedy společenského kontextu, využívá také učebnice a popularizační materiály, mezi nimiž významnou úlohu mají vizualizace v podobě mapového znázornění.

Ve **druhé** části dizertace autor obrací pozornost k dějinám české historiografie, akademických/badatelských/pedagogických organizací, sídelně-historického bádání, dále pojednává problematiku různých forem kulturních a sociálních identit, kolektivní paměti, míst paměti, historických center a konceptu historického poznání, vědomí a povědomí. Jeho záběr je obdivuhodně komplexní, i když nutně jen výběrový.

Třetí část dizertace obsahuje analýzu historických textů bohemikální zemské, české národní a německé národní historiografie. Autorův široký pohled i množství literatury vzbuzuje obdiv. Čtenář je postupně vtažen hluboko do fascinujícího světa dvou společností a jejich akademických světů, které spolu prostorově těsně sousedily, ale zároveň si byly vzdáleny jako „jižní a severní pól“. Pro německou společnost v meziválečném období představovalo sídelně-historické bádání těžiště akademického zájmu, nástroj pro utváření nové kvazinárodní identity a ústřední téma, kolem něhož se rozvíjely moderní historiografie, jazykověda, etnografie, sídelní geografie a vlastivěda. Na

české straně to naopak bylo badatelské pole, které od konce 19. století zůstávalo vyhrazené poučeným amatérům, takže dobře organizovanému a institucionálně zajištěnému sudetskému bádání, nasávajícímu nejnovější podněty i badatele z německých a rakouských univerzit, zpočátku čelil v zásadě jen Josef Vítězslav Šimák a na poloprofesionální úrovni ještě Antonín Profous. Doktorand podnikl vlastní archivní výzkum a emotivní vztah mezi Šimákem, Profousem a sudetoněmeckým bádáním doložil příslušnou korespondencí (zmiňuje ve čtvrté části dizertace, kap. 4.2.3.).

Konůpkův text implicitně odhaluje slabinu minulého i současného sídelně-historického bádání, kterou je absence soustavného geografického přístupu. V dizertaci nalézáme jen málo výslovných zmínek o sídelní geografii (W. Friedrich), ačkoliv byla velmi silná právě v sudetoněmecké historiografii. Někteří němečtí sídelní geografové působící v meziválečném Československu navíc významně ovlivnili moderní geografické bádání (Willy Czajka a další). V tomto směru bych Janu Konůpkovi doporučil podívat se na studie Waltera Sperlinga a Hans-Jürgena Nitze.

Ocenit je třeba doktorandovo pojednání o pomnichovském vývoji, které představovalo most mezi sudetoněmeckou vědou a českým bádáním, jež následně reprezentovali zejména František Roubík a Vladimír Šmilauer. Důležité je i upozornění na paralelu mezi osídlováním amerického západu a evropského východu, neboť tímto manipulativním obrazem se německá historiografie zabývá až nyní (Slované jako indiáni evropského východu).

Poválečný vývoj je v dizertaci sledován poměrně vyrovnaně a detailně pro českou historiografii, a to od celozemského až po regionální měřítko. Z pohledu jednotlivých oborů by bylo samozřejmě možné doplnit nejen literaturu (např. k vícekrát zmíněnému projektu dialektologického slovníku srov. objevené studie Terezy Kreuter a Jany Ratajové), ale i řadu souvislostí. Uved'me – opět jen jako příklad – nenápadný „Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech“ Jiřího Slámy (1967), jenž byl vlastně reakcí na monografii Vladimíra Šmilauera „Osídlení Čech ve světle místních jmen“ (1960) a zároveň principiálním badatelským předělem, uzavírajícím přístupy předcházejících dekád, neboť nepřímé (jazykovědné) prameny byly nekompromisně nahrazeny přímými (archeologickými). Pozoruhodná monografie Vladimíra Šmilauera, ačkoliv antikvovaná již v 60. letech 20. století, byla zase odpovědí na skepsi Ernsta Schwarze ohledně možnosti vyčlenit starší chronologické vrstvy slovanským toponym. A samotný Schwarzův optimismus ohledně rekonstrukce původních slovanských/českých tvarů jmen integrovaných do německých dialektů, vycházející z metod P. Lessiaka, překonával nekonečnou skepsi polského slavisty A. Brücknera. Takové vztahy jsou ale viditelné jen zevnitř jednotlivých oborů.

Čtenář by se chtěl dozvědět více i o kontinuitním pokračování sudetoněmeckého bádání, které v poválečném období významně formovalo zvláště východoněmeckou a bavorskou historiografii, toponomastiku, dialektologii i sídelní geografii. Rovněž k tomuto tématu však chybí studie, nicméně mnoho se stále můžeme dozvědět od posledních žijících žáků bývalých profesorů Německé univerzity v Praze.

Samostatná sekce se týká chebské historiografie, jejíž současný stav poznání doktorand překračuje nikoliv oborovou hloubkou, ale opět komplexností a interdisciplinární perspektivou. Stálo by za doplnění, že Chebsko se v meziválečném období stalo modelovým regionem a laboratoří mnoha seminářů Německé univerzity v Praze a také konkurenčním polem, v němž soupeřila s jinými německými univerzitami (Lipsko, Mnichov), jak dokládá mj. opakované zpracování některých témat.

Čtvrtá část dizertační práce poskytuje přehled o institucionálním, společenském, politickém a kulturním kontextu historiografických / sídelně-historických textů. Jan Konůpek trpělivě popisuje nejprve organizační/institucionální strukturu české i německé historiografické větve, opět na celozemské, regionální i lokální úrovni; dále vývoj jednotlivých společenských věd (filozofie, historiografie, archeologie, dějin umění, etnografie, jazykovědy a dalších); odraz sídelně-historického bádání v kulturní sféře a ve školství, v politice a žurnalistice, přičemž velký prostor je věnován kartografické vizualizaci. Pojednávaný rozsah svědčí o pílí a soustavnosti doktoranda, kterému je možno odpustit jistou mírou nepřesnosti, která není zřejmá z vnějšího pohledu, vnímá ji ale specialista (zde se proto mohu omezit jen na archeologii). Například:

- současný současná Akademie věd ČR má dva na sobě nezávislé archeologické ústavy, které je třeba rozlišovat (Archeologický ústav AV ČR v Praze/Brně, v.v.i.);
- některé uváděné projekty již nejsou aktuální;
- u zmínek o pražské univerzitě i dalších akademických institucí není vždy dodržen soudobý oficiální název.

Seznam použité literatury je opět obsáhlý, i když místy překvapivý. Čtenář by očekával např. zmínku o vlivné příručce Ericha Gieracha „Katechismus für die Sudetendeutschen“, naopak mnohé pasáže jsou pro zvolené téma spíše zbytečné. Očekávali bychom také, že Jan Konůpek zdůrazní, že předválečné sídelně-historické studium se u sudetoněmeckých badatelů opíralo primárně o rozbor místních a pomístních jmen. Tento rozbor pomáhal identifikovat primárně německé jazykové oblasti a také určit dobu šíření německých dialektů podle způsob integrace původních českých jmen do němčiny. Sudetoněmecká věda v tomto ohledu dominovala evropské kontaktové onomastice a utvářela ji i v poválečném období (Schwarzovy studie jako jedny z mála středoevropských využil i zakladatel moderní kontaktové a sociální lingvistiky Uriel Weinreich). Systematické lingvistické a sídelně-historické postupy, vyvinuté v Československu, byly aplikovány a rozvíjeny v obou německých státech. (Erich Gierach a Ernst Schwarz zahájily kolem roku 1930 program soustavného a plošného sídelně-historického, onomastického a dialektologického výzkumu sudetských regionů, který měl postupovat po politických okresech, zůstal z něj ale jen torzo. Realizován byl později v DDR a dodnes pokračuje v Bavorsku.)

V případě přehledů dějin vědeckých organizací doktorand místy využil souhrny prezentované na webových stránkách. To považuji za slabinu, kterou lze pochopit s ohledem na epidemickou situaci, lze ji ale snadno odstranit dohledáním příslušné literatury. Například texty publikované na webových stránkách Okresního archivu

v Chebu vychází z přehledů Karla Hally a ty zase z textu Heriberta Sturma, přístupného na CMS on-line. U chebského městského archivu chybí zmínka o aktivitách J. J. Klausera (1705–1771), zemského archiváře specializovaného na německé písemnosti, který byl v 60. letech 18. století vyslán do Chebu, aby revidoval tamní archiv a pořídil soupis státoprávně nejdůležitějších písemností. Mnoho z nich vybral, pořídil jejich kopie a originály zaslal do Vídně, kde byly nenávratně ztraceny při požáru Justičního paláce roku 1927.

Dočasným uzavřením knihoven lze zdůvodnit i výběr literatury pro další sekce. U líčení dějin archeologie by bylo vhodné využít nejen studie Karla Sklenáře, ale i strhující monografii Zdeňka Vašíčka a Jaroslava Maliny „Archeologie včera a dnes“. Nelze také říci, že by česká archeologie jako celek v období normalizace zaostávala za progresivním evropským/světovým proudem, neboť jeho součástí byli Zdeněk Smetánka, Radomír Pleiner, Slavomil Vencl a další.

Z pohledu archeologa je radostné číst sekce, v nichž Jan Konůpek využívá své znalosti z etnografie, stavební historie a regionalistiky. V tomto pohledu se Chebsko i Loketsko jeví jako badatelsky rovnocenné. Doporučit mohou ještě novější syntetické přehledy, jako je rozsáhlá kolektivní monografie: L. Schreiner (ed.), Eger und das Egerland. Volkskunst und Brauchtum, München 1988.

V **páté** části dizertace doktorand zhodnocuje předchozí analýzu/přehledy dějepisných textů a jejich společenských souvislostí. Vychází přitom z předpokladu, že výsledky historické vědy by se neměly stát zakopanou hřivnou, ale měly by sloužit jako jeden ze způsobů, jak kultivovat současnost a ovlivnit budoucnost. Takové chyby, argumentuje autor, se dopustilo poddimenzované české sídelně-historické bádání v meziválečném období, které klíčová témata a jejich prezentaci ponechalo sudetoněmeckým badatelům, z nichž mnozí se sice původně hlásili k československé myšlence, ve 30. letech ale významně přispěli k radikalizaci sociálních elit v domovských regionech. Jan Konůpek proto klade důležité otázky, jaké nástroje, metody a prameny dnes máme pro sídelně-historické studium, jak zlepšit srozumitelnost badatelských výstupů a jak sladit snahu ovlivnit historické povědomí místních obyvatel s ambicí o náročné historické poznání. Tyto otázky mají samozřejmě velkou váhu v regionu jako je právě Karlovarsko, které bylo zasaženo extrémní mírou historické diskontinuity.

V prvním kroku se autor zabývá povahou současného historiografického diskurzu a identifikuje tři tradičně a tři nověji kolektivně pocítované problémy, jež tvoří osu dějepisných modelů. Jde o problematiku společenského uspořádání, biologického úpadku a katastrof, dále o environmentální tematiku, otázku dopadů globalizace a technologického rozvoje. Právě třemi posledními se doktorand na konkrétních regionálních příkladech blíže zabývá. Čtenář si díky němu uvědomuje, jak všechny problémy a úzkosti současného světa vystupují zvláště v tzv. strukturálně postižených regionech. V druhém kroku Jan Konůpek zmiňuje interdisciplinární přístupy, typické pro sídelně-historický výzkum, kombinující archeologii, stavební historii, dějiny umění a

jazykovědu. Stranou ponechává vlastní dějepis a sídelní geografii. Zatřetí se doktorand věnuje vztahu dějepisu a vyprávění.

V další rozsáhlé sekci doktorand nejprve bilancuje hlavní metodologické inspirace, jež mohou být zhodnoceny při sídelně-historickém bádání a jeho prezentaci – diskursivní a strukturální analýzu, postprocesuální přístupy a novou kulturní historii, sémiotické přístupy, mikrohistorii a prosopografii. Jde pouze o výběr, který by jiní autoři nepochybně vytvořili odlišným způsobem. Osobně bych doporučoval obrátit pozornost i k obecným studiím o materialitě a vizualitě. Následuje pohled do možností tzv. digital humanities, v němž Jan Konůpek hojně čerpá ze zkušeností svého kmenového pracoviště – Národního památkového ústavu v Lokti. Poté přenáší svou pozornost ke způsobu interpretace dat a reprezentace vědeckých výsledků. V textu chybí zmínky o metodách geografie, nicméně její roli v tomto případě (zdá se) přebírá archeologie.

Třetí sekce je věnována aplikační perspektivě. Doktorandův přístup je velmi osobitý, v podstatě postupuje metodou vzorku a popisných přehledů, přičemž opět využívá konkrétní příklady a pracovní zkušenosti z Karlovarska a přilehlých regionů. Poslední sekce se zabývá etickými aspekty.

Dizertační práci uzavírá shrnující a hutný **závěr**, který potvrzuje, že doktorandův koncept dizertační práce i její struktura byly dobře promyšleny a identifikovány byly klíčové problémy spojené se sídelně-historickým bádáním. Jan Konůpek postupoval systematicky, zvládl pojednat sídelně-historické bádání jako specifickou historiografickou disciplínu ve velmi širokém kontextu a podal příklady nebo návrhy, jak aplikovat badatelské výsledky. Cenná je i všudypřítomná vazba na referenční regiony Chebsko a Loketsko.

Formální úroveň práce

Autorovi bych doporučil provést pečlivou jazykovou korekturu textu, a pokud to lze, odstranit překlepy ještě před definitivním uložením v SIS. Překlepy jsou nápadné zvláště u osobních a místních jmen (např. Siegl × Sigl, Childe × Child, Lauterbach × Leuterbach). V dalším kroku je vhodné zaměřit se na styl psaní a odstranit duplicitně sdělované informace. Hojně přejímání celých dlouhých pasáží z historických textů čtenáře spíše zatěžuje a odrazuje od důkladného čtení, a pokud na nich autor trvá, mohou mít podobu příloh. Kontrolu vyžaduje i seznam literatury, který je zbytečně komplikovaný a některé tituly uvedené v textu v něm chybí, jiné naopak přebývají. Vítáno by bylo důsledné doplnění popisků u všech obrázků.

IV. Dotazy k obhajobě

1. Doktorand vícekrát zmiňuje roli jazyka jako klíčového zdroje etnické/národní identity a dělítka mezi českou a německou větví bohemikální historiografie. Jazyk vnímá jako něco pevně daného, a zastiňuje tak skutečnost, že nejen etnicita, ale i jazyk je sociálním konstruktem, a spolu s formováním moderních národů jsou proto definovány také jazyky, jejichž vymezení není vůbec samozřejmé. Neboli,

národ a jazyk jsou utvářeny současně. Proto máme německé dialekty (nikoliv jazyky) a slovanské jazyky (nikoliv dialekty). Diskutovat lze proto otázku vzájemného vztahu a role sudetoněmecké historiografie a jazykovědy právě při utváření identit.

2. Pro charakteristiku jakéhokoliv bádání o středověké proměně je klíčové duální kritérium rozlišující mezi přístupy, které při výkladu příčinných souvislostí kladou důraz na vliv vnějších faktorů (koloniální perspektiva, centrum versus periferie), a přístupy upozorňujícími na klíčovou roli vnitřních společenských proměn. Otázka proto zní, zda tradiční antagonismus mezi německou a českou větví bohemikální historiografie nemá dnes obdobu v podobě kontroverze na obecné rovině sociálních věd. Konkrétně v tom, jak je vnímán sociální vývoj a šíření inovací. Přijímá je společnost automaticky, nebo teprve v okamžiku, kdy pro ni mají systémový smysl?

V této souvislosti doporučuji uvážit, že přímočaré a ploché výkladové schéma, počítající s rozhodujícím vlivem migrace a balíčku revolučních inovací, je dodnes akceptováno zvláště v anglosaské literatuře a zčásti i v německém bádání.¹ V případě Českých zemí byla tato idea zhmotněna, jak vícekrát zdůrazňuje i autor, právě v konceptu tzv. německé kolonizace a v politicky angažované podobě formulována jako součást tzv. sudetoněmeckého historického paradigmatu. Právě ve zpochybnění kauzální role pouhého transferu osob, kapitálu nebo inovativních technologií a v důrazu na klíčový posun v oblasti společenských vztahů, je česká historiografie dodnes specifická a v rámci evropské medievistiky snad i nejvíce vyhraněná.

3. Vzrušující téma nabízí otázka, zda sudetoněmecké historické paradigma mohlo být konceptem primárně vzniklým v rámci vícenárodní republikové/československé myšlenky, jak dokládají např. (1) Schwarzova monografie „Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle“, jež byla kladně přijata spíše českou, než sudetoněmeckou (vlasti)vědou, nebo (2) československý záběr témat dizertačních prací zadávaných na Německé univerzitě v Praze, či (3) program etnografického časopisu Karpathenland, vydávaném v Liberci, ale zaměřeného na Slovensko. (Lze diskutovat české a německé recenze na soudobou monografickou produkci, badatelské programy, popř. zpracování příslušných kapitol v reprezentativních syntézách jako byla Československá vlastivěda.)
4. Jan Konůpek hledí přednostně na Chebsko a Loketsko, které představují pozoruhodné a do velké míry historiograficky konstruované regiony. To platí zvláště pro Chebsko, v jehož případě se historikům podařilo vytvořit téměř autonomní zemské dějiny. Otázka zní, zda lze – z hlediska formativního momentu

---

¹ Např. Berend, N. – P. Urbanczyk – P. Wiszewski 2013: Central Europe in the high Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 - c. 1300. Cambridge, s. 408–409; E. Melton 2015: The Agrarian East, in: H. Scott (ed.), The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350-1750: Volume I: Peoples and Place (2015), Oxford, s. 429–437. Z německých badatelů např. Felix Biermann.

– vidět paralelu mezi Palackého *Dějiny národu českého*, popř. hlavních edičních děl, a Gradlovými *Geschichte des Egerlandes*, popř. edicí *Monumenta Egrana*. Dále se můžeme ptát, zda koncept chebského městského státu Františka Kubů můžeme vnímat jako kontinuitní pokračování tohoto sebeidentifikačního vlastivědného proudu a doklad faktické kontinuity mezi předválečným a poválečným obdobím. Zatřetí můžeme diskutovat konkurenční, nehistoriografické konstrukty Chebska, které nabízí etnografie a dialektologie.

5. Doktorand se soustředí na česko-německý antagonismus a komplementaritu, stranou tak zůstává vysoká míra vnitřních rozdílností sudetoněmecké vědy, jež měla více center. I samotná Německá univerzita v Praze se skládala ze vzájemně konkurujících pracovišť. Jak lze interpretovat například rozdílné programy a geografický záběr jazykovědného germanistického a slavistického semináře?

V. Závěr

Mohu shrnout, že Jan Konůpek předložil dizertační práci, z níž je patrné zaujetí tématem a také dlouholetá praxe v oblasti regionální památkové péče. Cením si i jeho zhodnocení významu materiality, vizuality a tzv. digital humanities v historickém bádání, které přináší dříve netušené aplikační možnosti. Dizertační práci proto hodnotím kladně a předběžně ji klasifikuji jako prospěl.

V Praze, 14. července 2021

doc. PhDr. Tomáš Klír, Ph.D.